

ЮРИДИЧНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ В СВІТЛІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ НОРМ ТА СТАНДАРТІВ

Юридичний процес – явище багатогранне, багаторівневе, яке охоплює комплекс теоретичних та практичних знань і положень, що стосуються всіх без виключень галузей права. Безумовно, ототожнювати його із процесуальними галузями права не слід, оскільки вони співвідносяться як загальне і частина.

Юридичний процес слід розглядати в широкому і вузькому розумінні. В широкому розумінні – це комплексне і багатоаспектне поняття, що характеризує сукупність всіх правових форм діяльності державних органів (парламенту, президента, уряду, судових органів, прокуратури) та інших уповноважених суб'єктів, які вчиняють у встановленому законом порядку юридично значимі дії, які мають правові наслідки. Серед принципів юридичного процесу слід назвати справедливість, рівність та єдність прав та обов'язків, взаємну відповідальність держави і особи, гуманізм, демократизм, законність. Зміст, форми і порядок здійснення юридичного процесу встановлюються та регулюються нормами матеріального і процесуального права, а його результати фіксуються в конкретних юридичних актах загально правового або індивідуального характеру (законах, підзаконних актах, розпорядженнях, рішеннях, наказах тощо).

Юридичний процес має чітко виражені формалізовані рівні:

- 1) законодавчий – прийняття нормативних актів, які регулюють відносини, суб'єктами яких є суспільство, держава, окремі громадяни (фізичні особи);
- 2) нормативний – застосування норм матеріального та процесуального права;
- 3) техніко-правовий – використовуються певні засоби законодавчої техніки для формулювання нормативного матеріалу, що має на меті зробити його зрозумілим, доступним в застосуванні відповідними органами, юридичними і фізичними (як правило, посадовими) особами;
- 4) правозастосовний або процесуальний – реалізація нормативних актів, розгляд конкретних справ

судовими органами, внесення конкретних рішень, розслідування злочинів тощо.

Всі рівні юридичного процесу тісно пов'язані між собою і залежать один від одного. Наприклад, якщо допускається нечітке чи незрозуміле формулювання нормативного матеріалу (наприклад, неясно або неповно сформульовані ознаки юридичного складу злочину в диспозиції статті Особливої частини КК України), то це обов'язково призведе до проблем в правозастосуванні.

Юридичний процес має характерні ознаки, що відрізняють його від інших суспільних процесів та зумовлюють значення, яке він відіграє в житті суспільства і держави: на всіх рівнях він здійснюється виключно уповноваженими суб'єктами; регулюється чіткими процесуальними нормами; результати закріплюються в нормативно-процесуальних актах, що мають жорстку ієрархію (від Конституції України до актів індивідуального застосування). Юридичний процес складається із послідовних дій, конкретних етапів та стадій, наприклад, вивчення та встановлення фактичних обставин, вибір оптимальної норми, її тлумачення, прийняття рішення.

На нашу думку, особливу увагу слід приділяти етапам, що передують юридичному процесу: вивчення соціальної ситуації в країні; з'ясування потреби в тій чи іншій нормі, законі, положенні; теоретичне моделювання наслідків їх прийняття і втілення в життя; вивчення економічної вигоди від юридичного процесу. Сьогодні, на жаль, доводиться констатувати, що в нашій країні закони спочатку приймаються, а вже потім доводиться мати справу з негативними наслідками їх застосування. Це, в свою чергу, свідчить про необхідність наукового підходу до реалізації юридичного процесу. Науковий аналіз дозволить зробити юридичний процес у всіх галузях права узгодженим, дозволить уникнути розбалансованості при внесенні змін та доповнень у чинні нормативні акти.

У вузькому розумінні юридичний процес – це узагальнююче поняття, яке характеризує регламентований законом порядок конституційного судочинства, провадження по цивільним, господарським та кримінальним справам, а також

діяльність органів (служб, посадових осіб) адміністративної юрисдикції і судів по розгляду справ про адміністративні правопорушення [1, с. 980-981].

Ми дозволимо собі не погодитися із таким визначенням. Юридичний процес не варто зводити лише до процесуальної діяльності відповідних органів та посадових осіб. Це, по суті, прирівнює юридичний процес до процесуальних галузей права.

На юридичний процес здійснюють вплив такі фактори як політична обстановка в країні, стан економіки, ріст або зниження рівня злочинності, зобов'язання, які є результатом ратифікації міжнародних договорів, угод, конвенцій тощо.

Зупинимося більш детально на останньому факторі. Сьогодні юридичний процес в Україні відрізняється деякою нестабільністю та непослідовністю. Однією із причин цього є намагання керівництва нашої країни приєднатися до Європейського Союзу (далі – ЄС). Це, в свою чергу, вимагає виконання взятих на себе зобов'язань, які витікають із нормативних актів ЄС. Така ситуація не завжди йде на користь юридичному процесу в Україні. Приведемо конкретні приклади щодо кримінально-правової політики в нашій державі. Оскільки у будь-якій суверенній державі вища законодавча влада належить державному органу, то і закони «відповідно» виражають політичні погляди тієї частини населення, яка утворює більшість в законодавчому органі.

В КК України 2001 р. інститут покарання врегульований відповідно із принципам гуманізму і економії кримінально-правової репресії. 15 квітня 2008 року був прийнятий Закон України «Про внесення змін в Кримінальний та Кримінально-процесуальний кодекси України в зв'язку із гуманізацією кримінальної відповідальності» [2]. Ми не зупиняємося зараз на термінологічних вадах, які містить назва цього нормативного акту. Адже відомо, що кримінальна відповідальність – це специфічні правовідносини. Їх не можна зробити більш чи менш гуманними. Мова, очевидно, має йти про гуманізацію покарання. Цей Закон пом'якшив санкції багатьох статей. Наприклад за примушування до антиконкурентних узгоджених дій в санкції ч. 1 ст. 228 КК України передбачалося позбавлення волі на строк від 3 до 7

років, тепер цей строк складає від 2 до 5 років; в санкції ч. 2 ст. 228 КК України за вчинення цього злочину при обтяжуючих обставинах строк позбавлення волі від 7 до 12 років змінено на строк від 3 до 6 років. Із санкції ст. 254 КК України виключене покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 2 років за безгосподарське використання земель. На нашу думку, пом'якшення покарання не завжди виправдане і обґрунтоване. Якщо раніше порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, що спричинило загибель кількох осіб (ч. 3 ст. 286 КК України) було, безумовно, особливо тяжким злочином і каралося позбавленням волі на строк від 7 до 12 років, то тепер цей злочин вже вважається тяжким, і позбавлення волі за нього передбачене лише на строк від 5 до 10 років.

В КК України 2001 р. передбачено ряд норм, поява яких в тексті кримінального закону обумовлена не стільки соціальними потребами суспільства, скільки необхідністю дотримуватися міжнародних договорів та взятих на себе Україною зобов'язань. Це, в окремих випадках, призводить до недосконалості законодавчого матеріалу. КК України передбачає юридичні склади злочинів, які з'явилися лише тому, що цього вимагає кримінально-правова політика ЄС: торгівля людьми, торгівля органами та тканинами людини, терористичні, економічні злочини, злочини в сфері свободи совісті. Виникли і «нові» покарання. Відомим є той факт, що Україна не була готова до відміни смертної кари як виду покарання. В рішенні Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 р. (справа про смертну кару) вказано, що застосування смертної кари необхідно розглядати як свавільне позбавлення людини її права на життя і відміна смертної кари обумовлена вступом України в Раду Європи. Верховна Рада України в Законі України від 31 жовтня 1995 р. «Про приєднання України до Статуту Ради Європи» [3] підтвердила відданість України ідеалам і принципам європейських народів. В листі Голови Верховної Ради України Конституційному Суду України [4, с. 499] відмічалось, що Україна послідовно здійснює кроки, спрямовані на виконання взятих зобов'язань, пов'язаних із членством в Раді Європи. При цьому на той час, як і сьогодні, нікого, окрім незначної кількості правозахисників, не хвилювало, що

в Україні не створені умови для відбування довічного позбавлення волі за європейськими стандартами. Таким чином, одне жорстоке покарання було замінене на інше, ще жорстокіше. На законодавчому рівні відсутні чіткі критерії призначення довічного позбавлення волі, але вимоги Ради Європи були виконані.

Ще одним прикладом впливу європейського права на національний юридичний процес є нова для вітчизняної правової системи концепція кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Відповідальність юридичних осіб за кримінальні діяння – традиція, що давно склалася в державах із так званою системою загального права та в деяких інших державах, наприклад, Японії. Але для більшості західноєвропейських держав континентального права, держав Східної Європи це відносно нова концепція. Слід відмітити, що нещодавні наші сусіди по СРСР – Литва, Латвія, Естонія вступивши до ЄС, запровадили в кримінальному законодавстві цю концепцію. До речі, ці держави і більшість держав-учасниць ЄС сприйняли і концепцію поділу суспільно-небезпечних діянь на злочини і кримінальні проступки. Вплив права ЄС на внутрішнє законодавство держав-учасниць важко не помітити. У вересні 2003 р. в Стамбулі було прийнято план дій по боротьбі із корупцією для Вірменії, Азербайджану, Грузії, Казахстану, РФ, Киргизстану, Таджикистану і України (під егідою Організації економічного співробітництва і розвитку (далі – ОЕСР) по боротьбі із корупцією для країн Східної Європи та Центральної Азії)*. Протягом 2004 – 2005 років в рамках Стамбульського плану дій проводився моніторинг правових і інституційних основ боротьби із корупцією у вказаних державах. За підсумками моніторингу для держав були сформульовані рекомендації по антикорупційній політиці,

* У відповідності до ст. 1 Конвенції про заснування ОЕСР, підписаної у Парижі 14 грудня 1960 р. (набула чинності 30 вересня 1961 р.) ОЕСР сприяє здійсненню політики, яка спрямована: на досягнення найвищого стійкого росту економіки, зайнятості і підвищення рівня життя в державах-учасницях ОЕСР при збереженні фінансової стабільності та забезпечення внеску в розвиток світової економіки, в здоровий економічний ріст в процесі економічного розвитку як в державах-учасницях ОЕСР, так і в державах, які не входять до її складу; забезпечення внеску в розвиток світової торгівлі на багатосторонній недискримінаційній основі у відповідності до міжнародних зобов'язань. Членами ОЕСР є Австрія, Бельгія, Німеччина, Греція, Данія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Канада, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Об'єднане Королівство, США, Туреччина, Франція, Швейцарія і Швеція. Пізніше до ОЕСР приєдналися Японія (1964 р.), Фінляндія (1969 р.), Австралія (1971 р.), Нова Зеландія (1973 р.), Мексика (1994 р.) Чехія (1995 р.), Угорщина (1996 р.), Польща (1996 р.), Корея (1996 р.), Словаччина (2000 р.).

криміналізації корупції і по антикорупційному законодавству. У 2005 р. було розпочато програму моніторингу для оцінки реалізації рекомендацій в кожній країні окремо.

В галузі кримінального законодавства всім державам Стамбульського плану дій було рекомендовано внести зміни в національне законодавство для дотримання міжнародних стандартів, встановлених Конвенцією ОЕСР про боротьбу із даванням хабарів іноземним посадовим особам при здійсненні міжнародних ділових операцій [5], Конвенцією Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію [6] та Конвенцією ООН проти корупції [7]. У більшості випадків конвенції не виконуються автоматично, а від держав вимагається внести зміни в національне кримінальне законодавство з метою дотримання мінімальних стандартів, викладених у конвенціях.

Сьогодні Україна як учасниця Стамбульського плану дій ратифікувала низку конвенцій. Зокрема, Конвенція Ради Європи про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності [8] та Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму [9]. Як результат, в ст. 209 КК України передбачена відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, а в ст. 209-1 КК України – за умисне порушення вимог законодавства про попередження та протидію легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом. Україна також ратифікувала Конвенцію ООН про боротьбу із транснаціональною організованою злочинністю [10]. До Конвенції ОЕСР про боротьбу із даванням хабарів іноземним державним особам Україна не приєдналася.

Для того, щоб привести законодавство України у відповідність із міжнародними нормами і стандартами, 11 червня 2009 р. було прийнято зразу три антикорупційні закони, які мали набути чинності з 1 січня 2010 р. – «Про засади запобігання та протидії корупції» [11], «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень» [12], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» [13]. Відповідно до нового законодавства Особливу частину

КК України було доповнено новим розділом VII- А «Злочини в сфері службової діяльності в юридичних особах приватного права і професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг». Ці зміни викликали негативну оцінку серед науковців та практичних працівників. Відповідно до вітчизняної доктрини кримінального, адміністративного, трудового права суб'єктом правопорушення має визнаватися фізична особа. Соціальна необумовленість цього нормативного матеріалу, його невitreбуваність і невідповідність вітчизняній кримінально-правовій політиці призвело до того, що Законом України від 21 грудня 2010 р. «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України щодо запобігання та протидії корупції» [14] розділ VII- А був виключений із тексту кримінального закону. В той же час окремі автори вже опублікували науково-практичні коментарі до цього розділу. Аналіз цих коментарів свідчить, що з'явилося більше запитань, аніж відповідей на них. Поняття «юридична особа приватного права» досі не знайшло достатньої конкретизації і регламентації навіть в теорії цивільного права, не говорячи вже про кримінальне право, яке виконує охоронну функцію. Окрім того, в «новій» статті Кодексу України про адміністративні правопорушення (ст. 212-24) передбачена відповідальність народних депутатів, суддів тощо за порушення умов сумісництва, що мало бути підставою для вирішення питання про притягнення цих осіб до адміністративної відповідальності і усунення із посад, пов'язаних із виконанням державних функцій. Але цей механізм неможливо застосувати щодо народних депутатів, членів уряду, практично щодо всіх посадових осіб, які виконують державні функції, адже він суперечить нормам Конституції України. Таким чином, слід констатувати, що мета адаптації, імплементації та удосконалення антикорупційного законодавства досягнута не була. Не можна назвати таку політику позитивною та стабільною.

Вплив кримінальної політики ЄС на вітчизняний юридичний процес не слід і не можна оцінювати однозначно негативно. Процес глобалізації сьогодні є, очевидно, неповоротним, і його оцінка є неактуальною. На нашу думку, слід змінити дещо застарілі підходи до вивчення об'єктивної реальності та досліджувати кримінально-правову політику, і, зокрема, юридичний процес,

більш широко, звертаючи увагу на правову систему держави. Не слід забувати, що держави ЄС, особливо держави – засновниці, мають якщо не однакові, то дуже схожі правові системи, що і дало їм можливість в свій час сформувати спільну систему права ЄС. Правова система – це існуючий в конкретній державі феномен, який об'єднує систему права, практику його застосування, соціальну основу права, правову культуру соціуму та організаційну структуру правових інститутів [15, с. 13]. Такий підхід, по-перше, враховує сучасні реалії розвитку окремих держав, та, по-друге, дозволяє підкреслити самобутність правової системи кожної держави навіть в умовах глобалізованого світу.

І хоча сьогодні ще рано ставити знак рівності між загальноєвропейським правом та правом ЄС, слід погодитися, що останнє як самостійне явище вже існує. Система права ЄС – це впорядкована і структурована сукупність елементів, яка знаходить вираз в стійких багатоманітних зв'язках між юридичними нормами і групами норм, які входять в її зміст [16, с. 165].

Право ЄС має широкі перспективи розвитку. Воно виступає як складова частина європейського права і охоплює всі норми права, які діють і застосовуються в межах Європи. І з розвитком в Європі інтеграційних процесів право ЄС має тенденцію до становлення як загальноєвропейського і, таким чином, впливає на юридичний процес в багатьох країнах і не лише європейських. Правова система України, її юридичний процес, кримінально-правова політика, безумовно, має низку особливостей. Наприклад, в Україні єдиним джерелом кримінального права є КК України, поділ суспільно небезпечних діянь на злочини та кримінальні проступки не застосовується, відсутня кримінальна відповідальність юридичних осіб, відсутнє прецедентне право тощо.

Слід погодитися із П.Л. Фрісом, який розуміє під кримінально-правовою політикою сегмент внутрішньої політики держави, хоча окремі її аспекти необхідно розглядати і в галузі зовнішньої політики (при визначенні напрямів співробітництва України із іншими державами) [17, с. 11].

Все вищевикладене дозволяє дійти висновку, що сьогодні юридичний процес – основа правової політики держави.

Окрім того, необхідно вказати, і це особливо стосується України, на незначну кількість наукових досліджень, присвячених як юридичному процесу в цілому, так і принципам юридичного процесу. Вони сформульовані занадто широко і недостатньо конкретизовані як на законодавчому рівні, так і в спеціальних наукових джерелах. Наприклад, в КК України взагалі відсутні статті, які закріплювали б принципи кримінального законодавства. Необхідно приділяти більше уваги вивченню взаємозв'язків, рівнів та елементів юридичного процесу, їх особливостям в окремих галузях права, а також комплексним юридичним інститутам.

Література

- 1 Великий енциклопедичний юридичний словник /За ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Наукова думка, 2007. – 992 с.
- 2 Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності: Закон України від 15 квітня 2008 року // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 24. – Ст. 236.
- 3 Про приєднання України до Статуту Ради Європи: Закон України від 31 жовтня 1995 року // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 38. – Ст. 287.
- 4 Рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року // Конституційний Суд України: Рішення. Висновки.1997-2001. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 512 с.
- 5 Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/dataoecd/4/18/38028044.pdf>.
- 6 Про ратифікацію Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією: Закон України від 18 жовтня 2006 року // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 50. – Ст. 497.
- 7 Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції: Закон України від 18 жовтня 2006 року // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 50. – Ст. 496.

- 8 Про ратифікацію Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом: Закон України від 17 грудня 1997 року // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 16. – Ст. 72.
- 9 Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму: Закон України від 17 листопада 2010 року // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 12. – Ст. 81.
- 10 Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють (Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї і Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітряю): Закон України від 4 лютого 2004 року // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 19. – Ст. 263.
- 11 Про засади запобігання та протидії корупції: Закон України від 11 червня 2009 року // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 45. – Ст. 691.
- 12 Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень: Закон України від 11 червня 2009 року // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 45. – Ст. 692.
- 13 Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення: Закон України від 11 червня 2009 року // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 46. – Ст. 699.
- 14 Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України щодо запобігання та протидії корупції: Закон України від 21 грудня 2010 року // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 25. – Ст. 188.
- 15 Есаков Г.А. Основы сравнительного уголовного права: Монография. – М.: Элит, 2007. – 152 с.
- 16 Право Европейского Союза: учебник для вузов. – М.: Юрайт, 2010. – 1119 с.

17 Фріс П.Л. Політика в сфері боротьби із злочинністю і права людини:

Надвірна.: Надвірнянська друкарня, 2009. – 168 с.